

COLLOQUIA 1/2011.

HRVATI I SRBI U HABSBUURŠKOJ MONARHIJI U 18. STOLJEĆU:
INTERKULTURNI ASPEKTI 'PROSVIJEĆENE' MODERNIZACIJE

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

I

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE I INTERKULTURNE STUDIJE

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

i

Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije

Hrvatsko-srpski znanstveni kolokvij

**HRVATI I SRBI U
HABSBURŠKOJ MONARHIJI
U 18. STOLJEĆU:**

**interkulturalni aspekti ‚prosvijećene‘
modernizacije**

Vijećnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3,
petak i subota, 11. i 12. studenog 2011.

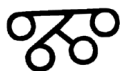
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
i
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
Odeljenje za istoriju

**HRVATI I SRBI U HABSBUŠKOJ MONARHIJI
U 18. STOLJEĆU:**

INTERKULTURNI ASPEKTI ,PROSVIJEĆENE' MODERNIZACIJE

PROGRAM RADA
SAŽECI PRIOPĆENJA
SUDIONICI

FF press
Zagreb 2011.

PRIPREMNI ODBOR

prof. dr. sc. Drago Roksandić

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

prof. dr. sc. Nikola Samardžić

Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr. sc. Zrinka Blažević, izv. prof.

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Mladen Medved

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Krizmanić

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Vladimir Abramović

Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Hrvatsko-srpski bilateralni program

Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturalni aspekti ,prosvijećene' modernizacije

U sklopu programa znanstveno-tehnološke suradnje Republike Hrvatske i Republike Srbije zajedničkom inicijativom projekata „*Triplex Confinium* – hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu“ (voditelj: prof. dr. sc. Drago Rokсандić, Filozofski fakultet u Zagrebu) i „Modernizacija zapadnog Balkana“ (voditelj: prof. dr. sc. Nikola Samardžić, Filozofski fakultet u Beogradu) godine 2010. pokrenut je hrvatsko-srpski bilateralni program „Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturalni aspekti ,prosvijećene' modernizacije“ koji vode spomenuti voditelji.

Polazeći od uvjerenja da hrvatsko-srpske interferencije treba istraživati u širem regionalnom okviru i dugoj povijesnoj perspektivi, ovaj bilateralni program nastoji propitati društvene, političke, ekonomske i kulturne promjene izazvane procesom „prosvijećene modernizacije“ u okviru Habsburške Monarhije tijekom 18. stoljeća. Pritom je naglasak na interkulturalnim, komparativnim i translacijskim aspektima toga procesa, što znači da se simultano pokušavaju istražiti fenomeni različitih političkih, ekonomskih i kulturnih razmjena, transfera i transakcija uvjetovanih raznim socijalnim, političkim i institucionalnim faktorima, strukturama i procesima kao djelatnim čimbenicima unutar dinamičkog polja hijerarhijskih i asimetričnih odnosa moći. U metodološkom se pogledu mnogostruki i složeni fenomeni „prosvijećene modernizacije“ shvaćene kao translacijski socio-politički i kulturni proces, pokušavaju istražiti na dvije međuovisne razine: vertikalno, pod utjecajem modernizacijskih reformi „odozgo“, te horizontalno, kao učinak sve intenzivnijih kontakata i interakcija hrvatskih i srpskih elita u Habsburškoj Monarhiji. Pritom se nastoji kombinirati mikro- i makrohistorijska perspektivizacija, poticati konvergentno ispitivanje materijalnih i simboličkih faktora socijalne i kulturne dinamike uz inzistiranje na multiperspektivnoj povijesnoj kontekstualizaciji te, posebice, na fenomenima istovremenosti neistovremenog, što je specifično obilježje povijesnog iskustva društava imperijalnih periferija.

Na tim su programskim načelima u sklopu spomenutog bilateralnog programa zamišljeni priprema i objavljivanje „Leksikona hrvatskog i srpskog prosvjetiteljstva“. Na osnovu koordiniranih istraživanja hrvatskih i srpskih povjesničara i stručnjaka drugih disciplinarnih profila i uz trajno inzistiranje na istraživačkom i interpretacijskom pluralizmu, u formi enciklopedijski strukturiranih natuknica na tragu intelektualnohistorijske tradicije njemačke *Begriffsgeschichte* pružio bi se pregled temeljnih koncepata društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog jezika „prosvijećene modernizacije“ u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću s težištem na hrvatskoj i srpskoj baštini.

U sklopu kolokvija propitat će se temeljna teorijska i metodološka problematika vezana uz strukturu i sadržaj njihove leksikografske artikulacije kao i općenito političke, institucionalne, ekonomske, vojne, religijske, antropološke, kulturne i druge aspekte procesa „prosvijećene modernizacije“ u okviru Habsburške Monarhije. Osim toga, pokušat će se ispitati dometi njihovih kreativnih recepcija, transformacija i modifikacija u hrvatskoj i srpskoj sociokulturnoj domeni u prvoj polovici 18. stoljeća (do cca 1760.). U sklopu rasprave o navedenoj problematici pokrenut će se inicijalna diskusija o mogućem spektru natuknica koje bi trebale ući u sastav „Leksikona hrvatskog i srpskog prosvjetiteljstva“. U perspektivi raspravu namjeravamo proširiti na razdoblje nakon 1760-ih godina, što će biti tema drugog kolokvija koji će se održati na Filozofskom fakultetu u Beogradu u organizaciji srpskoga partnera.

Supredsjedatelji znanstvenog kolokvija

Prof. dr. sc. Drago Roksandić

Prof. dr. sc. Nikola Samardžić

Dr. sc. Zrinka Blažević, izv. prof.

Program rada

Petak, 11. studenoga/novembra 2011.

10.00 – 10.30. Otvaranje skupa

(uvodna riječ: Drago Roksandić i Nikola Samardžić)

10.30 – 12.00. Prosvjetiteljstvo i modernizacija: pitanja i kontrovezne

(predsjedatelj: Miodrag Maticki)

Zrinka Blažević (Zagreb): *„Prosvijećena modernizacija“ - mogućnosti i ograničenja historijske konceptualizacije*

Nikola Samardžić (Beograd): *Traganje za nacionalnim identitetom u istoriografiji i kulturi srpskog baroka i prosvetiteljstva*

Drago Roksandić (Zagreb): *„Prosvijećena“ modernizacija i tolerancija u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: konfliktni koncepti i kontradiktorne prakse*

12.00 – 13.00. Ručak za sudionike

13.00 – 15.00. Prosvjetiteljstvo i modernizacija: političko-pravni aspekti

(predsjedatelj: Davor Dukić)

Kristina Milković Šarić (Zagreb): *Prosvijećenoapsolutistička država i njeni podanici u Krajini: Krajiška prava iz 1754. između državne legislative i običajnog prava*

Ivana Horbec (Zagreb): *Prosvjetiteljstvo i rad za „opće dobro“: promjene u koncepciji javne službe u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*

Mirela Altić (Zagreb): *Na tragu modernizacijskih reformi: urbarijalne regulacije i zemljišne evidencije Hrvatske i Slavonije do 1760. godine*

Haris Dajč (Beograd): *Helenski svet u doba prosvetiteljstva: trgovina i primer grčke zajednice u Zemunu*

15.00 – 15.30. Stanka

15.30 – 18.00. Prosvjetiteljstvo: kulturni fenomeni, mediji i prakse

(predsjedateljica: Ljiljana Stošić)

Miodrag Maticki (Beograd): *Žanrovski potencijal 18. veka i Homo Europaeus*

Davor Dukić / Goranka Šutalo (Zagreb): *„Prosvjetiteljstvo“ u hrvatskoj književnoj historiografiji – sadržaj i opseg pojma*

Nikola Grdinić (Novi Sad): *Status umetnosti u prvoj polovini 18. veka*

Krešimir Mićanović (Zagreb): *(Proto)standardizacijski procesi u 18. stoljeću*

Nenad Ristović (Beograd): *Prosvjetiteljska dimenzija širenja klasičnog humanizma među Srbima u Habzburškoj monarhiji u 18. stoleću*

18.00. Večera za sudionike

Subota, 12. studenog/novembra 2011.

9.00 – 10.30. Prosvijećena (inter)kulturalnost

(predsjedateljica: Mirela Altić)

Marko Petrak (Zagreb): *Rimska pravna tradicija u Krajiškim pravima (1754)*

Ljiljana Stošić (Beograd): *Barokizacija umetnosti kod Srba i Hrvata do 1760. godine: sličnosti i razlike*

Vladimir Simić (Beograd): *Rano prosvjetiteljstvo i srpski intelektualci sredinom 18. stoleća*

10.30 – 11.00. Stanka

11.00 – 12.30. Imaginariji prosvjetiteljstva

(predsjedateljica: Zrinka Blažević)

Sanja Lazanin (Zagreb): *Stereotipi o stanovništvu Vojne krajine u 18. stoljeću*

Jovan Pešalj (Beograd): *Putovanje u jugoistočnoj Evropi u vreme prosvjetiteljstva*

Marko Šarić (Zagreb): *Dositejevo viđenje Dalmacije i fenomen morlakizma*

12. 30 – 13. 00. Stanka

13.00 – 14.00. Leksikon hrvatskog i srpskog prosvjetiteljstva: problemi konceptualizacije

(okrugli stol)

14.00 Zatvaranje skupa

14. 30. Ručak za sudionike

HRVATI I SRBI U HABSBUŠKOJ MONARHIJI
U 18. STOLJEĆU:
INTERKULTURNI ASPEKTI ,PROSVIJEĆENE‘ MODERNIZACIJE

SAŽECI PRIOPĆENJA

Mirela Altić (Zagreb)

Na tragu modernizacijskih reformi: urbarijalne regulacije i zemljišne evidencije Hrvatske i Slavonije do 1760. godine

Prve zemljišne evidencije popraćene kartografskim prikazima na hrvatskom tlu, kao i u većini zemalja srednjoeuropskog kulturnog kruga, nastaju početkom 18. stoljeća. U pravilu se radi o tzv. privatnim urbarima, tj. zemljišnim evidencijama pojedinih vlastelinskih posjeda koje su uz temeljnu regulaciju odnosa kmetova i vlastelina utvrđivale i prostornu organizaciju te način korištenja zemljišta u okviru pojedinog vlastelinstva. Sukladno tome, početkom 18. stoljeća nastaju prvi urbarijalni planovi veleposjeda s pripadajućim popisima zemljišnih čestica i kmetova kojima su dodijeljene na obradu.

Nedovoljna uređenost zemljišnih odnosa koja je omogućavala samovolju lokalnih feudalaca potakla je Mariju Tereziju da sredinom 18. stoljeća pokrene opsežnije reforme urbarijalnih odnosa na području čitave Monarhije. Tako 5. rujna 1747. godine Marija Terezija donosi prvi patent vezan uz regulaciju zemljišnih odnosa koji je između ostalog obuhvaćao obvezu evidentiranja zemljišnih odnosa na terenu, dakle popise zemljišnih čestica te izradu zemljišnih karata. Kao nastavak urbarijalnih reformi Marije Terezije već 8. studenoga 1755. godine donesen je Privremeni urbar za Hrvatsku, 15. ožujka 1756. godine izdan je Slavonski urbar, odnosno definitivni Hrvatski urbar 1774. godine.

Iako je provedba urbarijalnih regulacija tražila, osim popisivanja zemljišta, i sustavno kartiranje zemljišta, zbog nedostatka sredstava kao i velikih otpora plemstva i crkve, sustavna zemljišna izmjera provedena je samo na području Tirola, dok je u ostalim zemljama Habsburške Monarhije izmjera provedena samo sporadično (primjerice u Slavoniji za grad Osijek). Marijaterzijanski urbari, osim što su prvi puta propisivali urbarijalne odnose feudalaca i kmetova na razini čitave kraljevine, prvi su puta nametnuli i standardizaciju urbarijalnih evidencija, uključujući i način izrade popratnih kartografskih prikaza na zajedničkim načelima izmjere i ujednačenom kartografskom ključu. Također, uvođenje obveze sastavljanja zemljišnih evidencija temeljem državnog urbara, označilo je konačno prenošenje zemljišno-pravnih poslova iz ruku privatnih osoba (plemstva) u nadležnost centralnih državnih organa, kao dio širih modernizacijskih reformi koje će u punom zamahu zaživjeti tek u nadolazećem razdoblju prosvjetiteljstva.

Zrinka Blažević (Zagreb)

“Prosvijećena modernizacija“ – mogućnosti i ograničenja historijske konceptualizacije

U radu će se iz metateorijske perspektive pokušati ispitati spoznajne, objasnidbene i praktično-istraživačke mogućnosti i ograničenja pojma „prosvijećena modernizacija“ kao heurističkog okvira za historijsku konceptualizaciju složenih i proturječnih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih promjena u Habsburškoj Monarhiji tijekom 18. stoljeća. Na tragu recentnih historijskih interpretacija prosvjetiteljstva (Porter, Müller, Chisick, Outram) i habsburškog apsolutizma (Mač'a i Winkelbauer) te teorijskih postulata *histoire croisée*, pokušat će se potom predložiti konceptualizacija „prosvijećene modernizacije“ kao kompleksne socio-političke figuracije i dinamične transakcijske prakse koja je trajno oscilirala u nerazrješivoj ambivalenciji između modernizacijskih i konzervativnih, integracijskih i dezintegracijskih, centripetalnih i centrifugalnih tendencija i težnji triju interdependentnih historijskih aktera: središnje vlasti, staleških instancija te pripadnika obrazovane elite. Iz te se perspektive „prosvijećena modernizacija“ ukazuje kao svojevrsna „granična“ praksa pregovaranja u okviru različitih transakcijskih scenarija odnosno kao kompleksan i često konfliktan proces materijalnih i simboličkih ukrštanja u kojima su se stvarale asimetrične i hibridne konstelacije „prosvijećenog“ znanja i moći.

Haris Dajč (Beograd)

Helenski svet u doba prosvetiteljstva: trgovina i primer grčke zajednice u Zemunu

Helenskom svetu je teško odrediti geografski prostor ili granice u vremenu koje je prethodilo stvaranju grčke nacije koja je postepeno suzila prostor helenskog sveta na samo dve države u Evropi i Levantu. U vremenu prosvetiteljstva može se posmatrati na širem području Jugoistočne Evrope u dve najveće carevine: Habzburškoj i Otomanskoj. Pojam helenski svet odnosi se na zajednice koje dele helensku kulturu odnosno jezik. Osim što im je služio za čuvanje identiteta, predstavljao im je najvažnije oruđe u njihovoj najučestalijoj aktivnosti – trgovini.

Helenski svet i zajednice duž prostora Jugoistočne Evrope i na dunavskoj granici dve carevine ne ostaju imuni na razvoj racionalizma, nauke i slobodnog duha. On je postao veoma složen upravo u zavisnosti od uticaja koji je na njega vršila sredina u kojoj je postojao, što dovodi do razvijanja političkog i društvenog identiteta koji je prouzrokovao socijalne i kulturne stratifikacije, najlakše vidljive u odnosu prema crkvi. Zahvaljujući trgovini Grci su postali građani Habzburške monarhije i postepeno se asimilovali sa većinskim stanovništvom. Grčka zajednica u Zemunu je veoma pogodan primer za posmatranje migracija, trgovine, poslovne i prosvetne delatnosti, materijalne kulture koju su ostavili i na kraju asimilacije. Period prosvetiteljstva je predstavljao zlatan period grčke zajednice duž granice dve imperije i predhodio je potonjim nacionalnim ustancima koji su doveli do nestanka tog sveta.

Davor Dukić i Goranka Šutalo (Zagreb)

‚Prosvjetiteljstvo‘ u hrvatskoj književnoj historiografiji – sadržaj i opseg pojma

Središnji će dio priloga biti posvećen problemu uporabe termina *prosvjetiteljstvo* i njemu subordiniranih pojmova (demokracija, sekularizacija, didaktičnost) u najistaknutijim sintezama hrvatske književnosti 18. stoljeća (B. Vodnik, T. Matić, M. Kombol, R. Bogišić, S. P. Novak). Posebna će pozornost biti usmjerena na prikaz književne kulture sjeverne Hrvatske do Relkovićeve *Satira* (1762). Autori će nastojati komparativnim pogledom obuhvatiti i neka relevantna djela srpske književne historiografije. Usto, pokušat će detektirati i mjesta (samo)razumijevanja vlastita povijesnog vremena u tekstovima 18. stoljeća.

Nikola Grdinić (Novi Sad)

Status umetnosti u prvoj polovini 18. veka

Kultura je subsistem u funkciji religije i politike. Najkrupnije promene događaju se u oblasti obrazovanja; stvara se novi tip intelektualca. Od umetnosti najbrže se emancipuje književnost; a slikarstvo ostaje u granicama srednjovekovnih koncepata. Glavni sporovi u kulturi vode se o pravcu razvoja između proruske i pronemačke struje te između svetovnog korpusa i teokratske uprave. Dominantni cilj promena je da se očuva teokratska uprava i autonomni status u okviru habzburškog carstva.

Ivana Horbec (Zagreb)

Prosvjetiteljstvo i rad za „opće dobro“: promjene u koncepciji javne službe u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća

Prosvijećenu modernizaciju u Habsburškoj Monarhiji 18. stoljeća znatno su obilježile promjene u upravnoj strukturi i percepciji javne vlasti, pri čemu se uz etabliranje vladareva suvereniteta postavlja imperativ državne integracije i osmišljavanje stabilnog sustava javne uprave pomoću kojeg država kao apstraktna moć postaje odlučujući inicijator razvoja. U unutarnjoj upravi stvara se jasna hijerarhija, normirani su postupci upravne procedure i postavljeni su temelji kasnijoj specijalizaciji i profesionalizaciji upravne djelatnosti. Pritom neminovno dolazi do organizacije suživota novih institucija i javnih službi s upravnim strukturama staroga poretka, što ne eliminira staleže kao tradicionalne *corps intermédiaires*, ali uzrokuje promjene u metodama političkog i upravnog vodstva, u izboru i ponašanju ljudi na vlasti te u koncepciji prava i obaveza u javnoj službi. Ujedno s razvojem upravne mreže i širenjem upravnih zadataka javni službenici postaju nositelji političke moći države, a time i instrument njezina razvoja. S obzirom na to da se njihova djelatnost počinje shvaćati kao sredstvo monarhijske discipline i autoriteta države, ali i temelj za dobivanje društvenih časti pa se samim time uz javni karakter službenika počinje vezivati set organizacijskih pravila, cilj je ovoga izlaganja analizirati promjene u karakteru javnih službenika Habsburške Monarhije tijekom 18. stoljeća, koji od staleških službenika u tom razdoblju postaju službenici kralja, države i „općega dobra“, uz znatnu interakciju „tradicionalnih“ i „novih“ vrijednosti. Pritom će osobita pažnja biti posvećena javnim službenicima u Banskoj Hrvatskoj, promjeni u njihovim obavezama i pravima i prema vladaru i prema javnim potrebama, regulaciji i kontroli njihova rada, modalitetima njihova izbora, recepciji od strane javnosti te novim mogućnostima njihova obrazovanja i specijalizacije.

Sanja Lazanin (Zagreb)

Stereotipi o stanovništvu Vojne krajine u 18. stoljeću

U radu se polazi od pretpostavka da se utjecaji promjena i reformi koje se tijekom 18. stoljeća događaju na brojnim područjima života unutar Habsburške Monarhije, mogu pratiti i analizirati i kroz njihov odraz na percepciju i stvaranje slika o drugome. Usporedbom stereotipa o hrvatskom i srpskom stanovništvu na području Vojne krajine u Hrvatskoj početkom i krajem 18. stoljeća autorica će nastojati istražiti dolazi li do značenjskog pomaka i modifikacije pojedinih stereotipa o stanovništvu Vojne krajine te na temelju kojih se elemenata oni oblikuju. Usporedbom pisanih narativnih izvora, uglavnom njemačke provenijencije, s početka i kraja 18. stoljeća analizirat će se predodžbe i stereotipi o drugome kao rezultati jedne razine procesa „prosvijećene modernizacije“. Poseban naglasak će se staviti na narativne izvore koji sadrže opise krajiškog društva dvojice visoko pozicioniranih habsburških časnika, grofa Rabatte i vojvode Sachsen Hildburghausena. Analiza će se usmjeriti kako na ulogu koju su obojica imali u oblikovanju krajiškog sustava i društva tako i na njihove refleksije o tome društvu i stanovništvu. Pritom se postavlja pitanje imaju li njihovi različiti pristupi vojnokrajiškim problemima te povijesni i društveni kontekst u kojemu djeluju utjecaj na koncipiranje slike o krajiškom društvu. Zatim, u kojoj mjeri njihovi opisi stanovništva i društva odražavaju stav utemeljen u vertikalnoj komunikaciji s političkim vrhom, odnosno u kojoj su mjeri ti narativi odraz njihovih konkretnih iskustava. Druga razina analize usmjerit će se na određene pojmove koje upotrebljavaju oba habsburška časnika u svojim opisima. Pritom je potrebno naglasiti da će se oni sagledati u okviru konteksta kao i razine na kojoj se ta društva promatraju. Naime, prikazi tradicionalnih vojnokrajiških zajednica u Rabattinim i Hildburghausenovim se konceptima javljaju segmentirano i odražavaju interese i očekivanja koje je monarhijska politika imala od vojnokrajiškog društva.

Miodrag Maticki (Beograd)

Žanrovski potencijal 18. veka i *Homo Europaeus*

Kada je reč o 18. veku, svakako je od značaja pitanje početaka periodike kod Hrvata i Srba u evropskom kontekstu, mislim pre svega na nemačke, mađarske i ruske uzore. U žiži mog saopštenja bili bi praperiodični oblici: cvetnici, magazini, zabavnici, koledari i kalendari, misečnici i mesecoslovi, kao i žanrovi u njima zastupljeni, koji su prevashodno u funkciji prosvetiteljstva. U ovim godišnjacima periodičnog karaktera objavljuju se prevodi pesama i poučnih pripovedaka, prepuni su poslovice, izreka, iskrica, poučnih pisama u kojima se na „književan“ način savetuju čitaoci o poslovima zemljodelstva, spravljanja vina, o zdravlju, o ponašanju i vaspitanju, o odnosu prema veri. Upravo ove forme periodika magazinskog tipa, „od svega po malo“, rezultat su ideja prosvete protestantske provenijencije, želje da se nauka i opšte znanje približi narodu, da ne bude privilegija samo odabranih, bilo da je reč o kleru ili dvorskim krugovima, već da se na zanimljiv način približi širem čitalačkom krugu i tako doprinese demokratizaciji nauke i kulture, „prosvete“ modernizaciji ukupnog društva. Ovde svakako treba podrazumevati i druge publikacije tipa „knjiga za narod“, jer u pitanju je čitav sistem prosvetiteljskog delovanja sa ciljem da se vaspostave uzori, čak i kanoni epohe prosvete. Dakako da bih akcent stavio na male narode u velikom carstvu koji su krenuli putem sustizanja velikih kultura. Okrenuti jedan drugom, oni su lako prihvatili i preuzimali priloge iz ovakvih publikacija, međusobno saradivali u istim publikacijama. U tom kontekstu treba sagledavati i rukopisne almanaške forme, lire i pesnike, rukopisne pesmarice, koje se prepisuju i idu iz ruke u ruku. Tako u velikoj pesmarici iz tridesetih godina 18. veka nastaloj u Sakolči, pored pesama na nemačkom i mađarskom, slovačkom, nalazimo i srpske pesme o slavi, hrvatske vinske, pa i jednu sa naslovom „bošnjačka“.

Krešimir Mićanović (Zagreb)

(Proto)standardizacijski procesi u 18. stoljeću

U svome izlaganju usredotočio bih se na (proto)standardizacijske procese u 18. stoljeću koje se u hrvatskoj književnoj i jezičnoj povijesti smatra stoljećem pokrajinskih književnosti i pokrajinskih pismenih (književnih) jezika, ali i prekretnicom u proširivanju općega štokavskog književnog jezika. U obzir bi se dakle uzele različite kodifikatorske prakse (gramatike, rječnici, slovopisi i pravopisi), odnosno štokavski književni jezici (Dalmacija, Slavonija i Bosna) i kajkavski književni jezik. Pritom bi se također propitali u hrvatskoj filologiji gotovo uvriježeni argumenti kojim se podupire teza da je druga polovica 18. stoljeća, ili točnije sredina stoljeća, početak današnjega jezičnog standarda.

Kristina Milković Šarić (Zagreb)

Prosvijećenoapsolutistička država i njeni podanici u Krajini: *Krajiška prava* iz 1754. između državne legislative i običajnog prava

Reformski potencijal koji se očitovao na svim područjima društvenoga života možda je najupečatljivije obilježje države prosvijećenoga apsolutizma. Osnazivanje vladareve vlasti, koje se nameće kao središnji motiv svih reformi, odvijalo se i putem stvaranja jedinstvenoga zakonika, tj. pravne unifikacije, a koje je najranije započelo upravo na njemačkom jezičnom području (Bavarska, Pruska, Habsburška Monarhija). U Habsburškoj Monarhiji taj proces započet od vremena Karla VI., mnogo je intenzivnije nastavila Marija Terezija. Prema naputku iz 1753. kodifikacija se trebala odvijati na temelju *ius commune*, apstrahirajući pritom društveno uvjetovani pravni partikularizam, tj. specifična prava pojedinih staleža, što je ujedno bilo jedno od najvažnijih obilježja feudalno-staleških društava. *Codex Theresianus* iz 1776. koji je nastao kao rezultat tih kodifikatorskih napora mješavina je tradicionalnih pokrajinskih prava te običajnopравnih i rimskopravnih sastavnica.

Na prvi pogled paradoksalna činjenica da su *Krajiška prava*, tj. *MILITAR Gränitz-Rechten Von Ihro Kaiserl. Königl. Majestät Für das Carlstädter-Und Varasdiner – Generalat*, koja su nastala kao dio istog kodifikacijskog pokreta pod vodstvom centralnih državnih institucija proglašena već 1754., gotovo na samom početku procesa kodifikacije, upravo na geografskome rubu Monarhije, na prostoru Karlovačkoga i Varaždinskoga generalata, zapravo je vrlo logična. Krajiški prostor koji se od druge polovice 15. stoljeća oblikovao primarno kao rezultat habsburško-osmanskih vojnih sučeljavanja, tijekom 18. stoljeća pretvorio se u teritorij jasno određenih granica. Teritorijalnom stabilizacijom i konsolidacijom habsburške vlasti nije obnovljen nekadašnji staleškopravni poredak, nego se njegova specifična pravna praksa sastojala od propisa koje je donosila vojna hijerarhija, presedana ozakonjenih praksom i konačno od običajnog prava koje je reguliralo život seljačkih krajiških društava. Općeproklamirani dvojaki cilj kodifikacije: kodificirati postojeća pravna pravila, a s druge strane unijeti nužne promjene koje bi odgovarale tadašnjim, ovdje prije svega, državnim potrebama, potvrđuje i primjer *MILITAR Gränitz-Rechten*. Stav o rimskome pravu kao o *ius com-*

mune koje treba imati prvenstvo, a koji je u krugu pravnih mislilaca prevladavao do kraja 18. stoljeća, našao je svoju punu primjenu i u tom pravnom tekstu. Njegov sadržaj obuhvaća popis važećih pravnih tekstova i njihovu hijerarhizaciju, organizaciju i ustroj sudova, privatno pravo te civilni i krivični postupak. Za razliku od slučaja *Codex Theresianus* do čijeg je proglašenja od početka kodifikacije prošlo više od dvadeset godina, s proglašavanjem *MILITAR* Gränitz-Rechten jako se žurilo. Proklamirano načelo iz marijaterezijanskoga naptuka ovdje je ipak bilo ostvareno s uočljivim nesrazmjerom: cijeli je dokument prožet pravilima rimskoga prava, a običajno pravo, naprotiv, ovdje uopće nije našlo svoje mjesto. U to se vrijeme očito nije imalo snage kodificirati krajiško običajno pravo koje je ionako za državu prosvijećenoga apsolutizma imalo drugorazredno značenje. Legitimnost onog dijela običajnopравnih pravila koji nisu bila u suprotnosti s postojećim pisanim pravnim pravilima ipak je bila potvrđena formulom *prater legem*.

Kao i drugi onodobni pravni tekstovi *MILITAR* Gränitz-Rechten obraćala su se pojedincu – vladarevu podaniku koji je bio prepoznat kao pojedinac i kao dio kolektiva, tj. pripadnik jednog od krajiških naroda (*Gränitzvölker*) ili kao vojnik, časnik, svećenik – pripadnik nekog specifičnog društvenog statusa. *MILITAR* Gränitz-Rechten bila su za sve koji su nastavali krajiški teritorij jednako obvezujuća. Izuzetak su predstavljali jedino vojnici u aktivnoj službi, za koje je tada vrijedio Vojni regulament i Ratni članci, te katoličko svećenstvo podložno kanonskom pravu, odnosno pravoslavni kler za koji su vrijedile privilegije iz 1746. *MILITAR* Gränitz-Rechten primjer su „patrimonijalno vladarske kodifikacije“ (M. Weber) i težnje apsolutističke države da na području pravne regulative oblikuje jedinstvenu kategoriju podanika.

Jovan Pešalj (Beograd)

Putovanje u jugoistočnoj Evropi u vreme prosvetiteljstva

Važni aspekti perioda prosvetiteljstva bili su intenziviranje protoka ljudi, širenja tekstova i razmene ideja, sa jedne strane, i pokušaji da se utiče i menja društvo prosviećenim reformama. Država pokušava da što bolje upozna svoje građane kako bi bolje planirala i sprovodila reforme, planirala regrutaciju i poreska opterećenja. U Habzburškoj Monarhiji se u tom cilju sprovode sistematski popisi stanovništva, dodeljuju se kućni brojevi.

Jedan vid ove politike je regulisanje putovanja i boravka. Ono ima za cilj da stavi horizontalnu pokretljivost stanovništva pod nadzor, suzbije prosjačenje i da napravi istaknutiju razliku između domaćih podanika i stranaca. Uređuje se koje grupe stanovništva mogu da putuju i pod kojim uslovima. Jedan od ciljeva istraživanja koje će biti predstavljeno je da utvrdi kako se politika nadzora kretanja i boravka stranaca u Habzburškoj monarhiji razvijala tokom vladavine Marije Terezije i njenih sinova i kakvu je ulogu u tome imala Habzburška granica sa Osmanskim carstvom. Pretpostavlja se da su motivi koji su stajali iza ove politike, osim želje da se populaciona politika unapredi, još i sigurnosni i ekonomski.

Drugi cilj je da se utvrdi kako je bilo putovati u drugoj polovini 18. veka, kakvi su se zahtevi i izazovi postavljali pred putnika i kako su izgledale procedure prelaska granica. Istraživanje je zasnovano na proučavanju građe Austrijskog državnog arhiva, pre svega Ratnog arhiva i Arhiva finansija i Dvorske komore.

Marko Petrak (Zagreb)**Rimska pravna tradicija u *Krajiškim pravima* (1754)**

Jedan od temeljnih aspekata prosvijećenog apsolutizma jest kodifikacijski pokret u vidu donošenja zakonika kojima bi se sistemski uredio cjelokupni pravni poredak ili njegove najvažnije grane. Temeljni cilj kodifikacija bio je unificirati i modernizirati pravni sustav određene države, dokidajući postojeće pravne partikularizme.

U Habsburškoj Monarhiji, koja je slijedila navedeni trend, Marija Terezija je 1753. izdala naputak o kodifikaciji privatnog prava koja se prije svega trebala temeljiti na općem pravu (*ius commune*) kao recipiranom rimskom pravu. Nacrt navedene kodifikacije objavljen je tek 1776. pod imenom *Codex Theresianus*.

Svojevrstu probnu preteču „u malom“ navedenog kodifikacijskog nacrta predstavljaju Krajiška prava (*Militar Gränitz-Rechten*) donesena već 1754 g. Navedena kodifikacija, podijeljena u 7. titula i 393 članka, također se u značajnoj mjeri temelji na općem pravu (*ius commune*), dokazujući time na reprezentativan način postavku da je „u 18. stoljeću rimsko pravo postalo elementom velikog duhovnog pokreta prosvjetiteljstva“ (Stein).

Polazeći od navedenih premisa, u izlaganju će se obraditi uloga i značenje romanističkog pravnog supstrata u Krajiškim pravima, počevši od §. 7 koji predviđa supsidijarnu primjenu rimskog prava kao pravnog izvora (...die allgemeine geschriebene Rechten, wie solche in Unseren Erbländern recipiret...), preko utjecaja rimske pravne tradicije na uređenje civilnog procesa (Tit. III), pa sve do intenzivnog preuzimanja rimskih pravnih načela, instituta i pravila u nasljednopravno uređenje (Tit. V.) Krajiških prava.

U zaključnom dijelu izlaganja istaknut će se da je cilj Krajiških prava – sukladno temeljnim idejama kodifikatorskog pokreta – bio *unificirati* i *modernizirati* pravni poredak u Vojnoj krajini te ga – kolikogod je to moguće – *harmonizirati* s pravnim poretkom u habsburškim nasljednim zemljama. Rimsko pravo kao prihvaćeni „element prosvjetiteljstva“ nedvojbeno je imalo iznimno važno značenje u tom pothvatu.

Nenad Ristović (Beograd)

Prosvetiteljska dimenzija širenja klasičnog humanizma među Srbima u Habzburškoj monarhiji u 18. stoleću

Uticaj klasičnog humanizma u 18. stoleću mnogo je više došao do izražaja u sredinama koje ovim intelektualnim i kulturnim konceptom nisu dovoljno ili nisu uopšte bile zahvaćene u renesansi. Takav je slučaj sa Srbima na području Habzburške monarhije kod kojih se ideje klasičnog humanizma šire tek u ovo vreme, u okviru preorijentacije ka zapadnoevropskoj kulturi, preko škola čiji su programi bili zasnovani na antičkom obrazovnom modelu i preko literature koja se oslanjala na antičku literarno-mislilačku tradiciju. Iako je prodor antičkog nasleđa jedan vid sekularizovanja kulture, to je bio rani oblik novovekovnog klasičnog humanizma, koji je imao hrišćanski predznak. On je bio svojevrsni oblik religijskog prosvetiteljstva jer su njegovi zastupnici, nadahnuti antičkim racionalizmom i kritičkim duhom, pozivajući se na antičke autoritete, insistirali na obrazovanju i napadali neznanje i sujeverje. Tako ili slično postupaju najvažniji pisci srpske književnosti 18. stoleća, počev od G. S. Venclovića, preko E. Kozačinskog (u *Traedokomediji*) i autora spisa (Zaharija Orfelin?) *Zrcalo nauke* do J. Rajića. Programski tekst ovoga koncepta je *Slovo o pohvalah i polzje nauk svobodnih* D. Novakovića u kome reprezentativni repertoar argumenata iz antičke literature u prilog prosvetnog uzdizanja prati oštar napad na njegove protivnike među nacionalnim vođama. Ovako će pisati i D. Obradović, koji je pored prihvatanja aktualnih prosvetiteljskih ideja i novog, sekularnog tipa klasičnog humanizma, koji antiku vidi vrednom po sebi a ne samo kao dopunu hrišćanstvu, ostao zagovornik starijeg tipa klasičnog humanizma, štaviše zastupao ga kao verski reformista poput „kneza humanista“, Erazma.

Drago Rokсандić (Zagreb)**„Prosvijećena“ modernizacija i tolerancija u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: konfliktni koncepti i kontradiktorne prakse**

Od Augsburškoga vjerskog mira (1555.) do Vestfalskog mira (1648.) Habsburgovci inkarniraju iskustvo katoličke obnove i iskustvo vjerske trpeljivosti, identificiraju se s *ecclesia militans*, ali i s imperativima prilagođavanja svijetu onkraj vlastitih monizama, bilo da je riječ o ovostranostima ili onstranostima, svjetovnim ili duhovnim izazovima. Od *Monarchia Universalis* Karla V. do *Gesammstaatsidee* austrijskih Habsburgovaca 18. stoljeća mnoštvo je diskontinuiteta, ali i kontinuiteta, napose kada je riječ o shvaćanjima i praksama tolerancije. Pluralizam staleških društava pod habsburškom vlašću u 18. stoljeću, višestruko sučeljena shvaćanja države i društva te inkluzivno/ekskluzivne političke prakse habsburške „rane modernizacije“ postojano (re)aktualiziraju problem civilne tolerancije. Religijski i napose konfesionalni pluralizam reformirajuće Habsburške Monarhije u 18. stoljeću, sve više orijentirane prema europskom Istoku i Jugoistoku, višestruko inovjernom, naročito kada je riječ o pravoslavnima, obvezuje Dinastiju na prilagođavanja „Drugima“, ali „ne na štetu Katoličke crkve“, koja je i sama u propitivanju u habsburškoj domeni.

Drugo, staleške „nacije“, napose ugarska i hrvatska, baštine različite tradicije civilne i konfesionalne tolerancije, prije svega kada je riječ o reformacijskim izazovima. Mnogo je više zajedničkog među njima kada je riječ o odnosu prema pravoslavlju, naročito kada se suoče s njime u granicama vlastitih jurisdikcija. Pritom je ugarski odnos prema pravoslavlju kondicioniran tradicijom ugarskog državnog prava koje od 13. stoljeća uključuje zemlje europskog Jugoistoka, a hrvatski, od humanizma nadalje, time što je staleška ideologija, s jedne strane ekskluzivno katolička, ali, s druge, slavistička, u mnoštvu ilirističkih, slovinskih i drugih inačica, koje stalno drže otvorenim pitanje odnosa prema pravoslavnim Slavenima. Iako u 18. stoljeću *antemurale Christianitatis* nema isti smisao kao u 16. i 17. stoljeću, ugarski i hrvatski staleški odnos prema pravoslavnima i u 18. stoljeću kondicioniran je tim konceptom, naročito u unionističkim crkvenim projektima i praksama, uspješnijim u ugarskom odnosu prema istočnim Slavenima i Rumunjima u svojim granicama, nego u slučaju hrvatskih u odnosu ponajviše prema južnim Slavenima, napose Srbima, „zaštićenima“ habsburškim prosvjetiteljskim pragmatizmom.

Nikola Samardžić (Beograd)

Traganje za nacionalnim identitetom u istoriografiji i kulturi srpskog baroka i prosvetiteljstva

U epohi prosvetiteljstva uspostavljen je nov društveni model moderne nacije. Taj model je nastao u procesu revizije poretka Starog režima. Miran opstanak dinastija i njihovih administracija morao se obezbediti dubinskim reformama koje će unaprediti životne uslove, a podanike neposrednije vezati za državu i njene institucije. U takvim procesima tradicionalna hijerarhija je gubila svoj legitimitet, otvarajući prostor prodoru novih ideja o narodnoj zajednici zasnovanoj na poreklu, istoriji i kulturi.

Posebnosti hrvatske i srpske istoriografije koje su pripale osnovama modernih tumačenja narodnih zajednica zasnivale su se na izuzetnim istorijskim okolnostima, u tom smislu da su postale zanimljiv izuzetak u okvirima evropske istoriografije. Hrvatski i srpski nacionalizmi počeli su se promaljati pre svega u istoriografskim pokušajima da se prošlost tumači sa stanovišta potrebe da se, pod utiskom pojave pukotina u sistemima Starog režima i Osmanskog carstva, suštinski promeni kolektivna stvarnost. Traganje za nacionalnim identitetom u istoriografiji i kulturi srpskog baroka i prosvetiteljstva odvijalo se u složenim okvirima, takođe veoma specifičnim, nekoliko različitih sistema Habzburške monarhije, Mletačke i Dubrovačke republike i Osmanskog carstva. Jedna uporedna stvarnost odvijala se u narodnim autonomijama i njihovoj usmenoj kulturi.

Moderna politika gotovo da se poistovećivala s nastankom teritorijalnih država, u okviru koji nije podrazumevao samo etničku pripadnost, niti se odnosila na jasno definisanu narodnost. Nacionalna mitologija formirala se u ideologiziranju prošlosti u nacionalnim epovima, često sa zajedničkim temama i ličnostima koje su susedne nacije delile, ili u pokušajima racionalizacije u istoriografiji. Evropska moderna je naciju počinjala poistovećivati s teritorijalnom državom, koja je zapravo naciju tek počinjala oblikovati posredstvom institucija. Međutim, hrvatskom ili srpskom slučaju nacije su, isprva, nedvosmisleno bile ideološke konstrukcije, koje su se zasnivale i na očiglednom kulturnom jedinstvu Južnih Slovena. Dok je francuska nacija, između ostalog, nastajala u svesti o višetničnosti nacije, koju čini nekoliko naroda, u srpsko-hrvatskom slučaju nacije su nastajale od jedinstvene

narodne mase raspoređene u različitim političkim, državnim i ideološkim sistemima. Svest o zajednici zasnovanoj na jeziku, donekle i kulturi, bila je integrativni činilac ilirizma. Ali se ipak odigrao proces nacionalne diferencijacije, koji se odvijao uporedo sa evropskim procesima nacionalnog ujedinjenja u oslobađanju od tradicionalnog feudalnog poretka i izgradnje novih institucija.

Primetna je zainteresovanost za pitanje nacije u XVIII veku. Pojavljuju se izrazi poput nacionalnog duha, karaktera, bogatstva, ekonomije, institucija. Za Herdera, koji se interesovao za narodnu poeziju, nacija se formira i edukuje posredstvom jezika, i tim putem razvija osećanja za red i čast, preko jezika neguje običaje i uređuju se ljudski odnosi. Moderna historiografija postajala je usredsređena na nacionalnu istoriju budući da je, od sredine XVIII veka, nacija zapravo postajala nov predmet politike. I u hrvatskoj i srpskoj historiografiji baroka i prosvetiteljstva patriotizam je obuhvatao pripadnike svih staleža. Pošto je kultura partiotizma izgubila svoj prethodni feudalni aristokratski ekskluzivitet, tu ideju je moglo prihvatiti građanstvo koje je razvilo svoj jasan politički i društveni identitet upravo u epohi prosvetiteljstva.

Marko Šarić (Zagreb)

Dositejevo viđenje Dalmacije i fenomen morlakizma

Boravak Dositeja Obradovića u Dalmaciji, „odakle je počeo otkrivati Mediteran“ u čijem je „kulturalnom miljeu stekao čvrstu intelektualnu osnovicu“ (Radovan Kovačević), vezan je ponajprije za morlačku srpskopравoslavnu sredinu Kninske krajine i Tromeđe. Ta je u 18. stoljeću zaostala i u svakom pogledu zapuštena sredina, na paradoksalan način asocijativno djelovala na intelektualno sazrijevanje mladoga odbjeglog hopovskog jeromonaha, ostavivši dubok trag u njegovim djelima, od kojih su prva četiri (*Bukvar, Ižica, Hristoitija, Venac od alfavita*) rezultat upravo njegova morlačkog iskustva. Dositejev boravak u morlačkoj Dalmaciji (s prekidima od 1761. do 1771.) dogodio se neposredno uoči „otkrića Morlaka“ padovanskog opata Alberta Fortisa, što se itekako osjeća i u njegovim djelima, autobiografsko-putopisnom *Životu i priključenijima* i *Sovjetu zdravago razuma*. Premda nastaju između 1783. i 1788. u vrijeme kada je literarna „morlačka moda“ već uvelike osvojila europsku prosvjetiteljsku javnost, u njima nema traga konceptu „plemenitog divljaka“ niti se pojam „Morlak“ uopće koristi. Pa ipak Dositejev „morlakizam“ je osebujan. Dok u tom kontekstu, primjerice Fortis i Hacquet nastupaju kao „autsajderi“, Bajamonti kao „unutrašnji autsajder“ a Lovrić kao „vanjski insajder“, Dositej je „stranac koji to nije“. U Mletačku Dalmaciju dolazi doduše kao stranac u političkom smislu, kao što je i s obzirom na njegovo južnougarsko (banatsko), varoško-građansko porijeklo, stranac i u sociokulturalnom smislu, međutim zajednička konfesionalno-kulturalna veza s lokalnim *grečeske crkve narodom*, te zajednički jezik i njemu toliko draga gostoljubivost (*stranoljubenije*) dalmatinskog puka u cjelini, djeluju tako da ne doživljava Dalmaciju i njeno stanovništvo kao neku drugost (*i samo ime Dalmacija poljubi mi se*). Dapače, prema njegovu viđenju, *žitelji dalmatiski* dio su šire zajednice jednog te istog *slavenoserpskog* jezika i roda kojemu i sam pripada. Ono što Dositeja najviše veže za morlakistički diskurs jest umjerena idealizacija stanovnika dalmatinske unutrašnjosti: to su pravdoljubivi i poštenu ljudi, ali ih neprosvijećenost i praznovjerje čini zaostalim i u duhovnim i u svjetovnim stvarima. Stigavši u Dalmaciju neposredno nakon progonstva vladike Simeona Končarevića, posebice osjeća problem vjerske nesnošljivosti, izražen kroz srpskopравoslavno-*rkački* i rimokatoličko-*bunjevački* antagonizam, ali izvor tome vidi u crkvenim krugovima, napose monaštvu, a ne u narodu, što ga čini bliskim Fortisu i Lovriću.

Vladimir Simić (Beograd)

Rano prosvetiteljstvo i srpski intelektualci sredinom XVIII stoleća

Referat se bavi odnosom srpskih intelektualaca, njihove kulture i obrazovanja prema pojavama ranih prosvetiteljskih ideja među srpskom učenom elitom u Habzburškoj monarhiji sredinom XVIII stoleća. U njemu se pokušava da se načini skica osnovnih odnosa između istorijskih aktera kroz nekoliko poznatih primera. S obzirom na to da se pravoslavna crkva kao versko–politički lider Srba i drugih pravoslavnih naroda nalazila u opoziciji prema vladajućoj rimokatoličkoj crkvi, kao deo strategije preživljavanja usvojila je metod protestantskih manjina u Ugarskoj, te je svoje pitomce slala na poznate protestantske univerzitete u severnim delovima Svetog rimskog carstva: Hale, Lajpcig i Getingen. Otvorenost ovih univerziteta za pripadnike različitih veroispovesti i etničkog porekla doprinosila je njihovoj popularnosti među srpskom intelektualnom elitom tog vremena. Takva orijentacija pravoslavne crkve se podudarala i sa dominantnim tokovima u ruskoj pravoslavnoj crkvi u kojoj su se, od vremena Petra Velikog, na čelu nalazili pitomci protestantskih univerziteta koji su odbranu vere i pravoslavnih bogoslovskih pozicija jednim delom zasnivali i na razrađenoj argumentaciji čuvenih protestantskih teologa.

Ljiljana Stošić (Beograd)

Barokizacija umetnosti kod Srba i Hrvata do 1760. godine: sličnosti i razlike

U doba baroka, zapadnoevropske ilustrovane Biblije i pojedinačni grafički listovi kao slikarski predlošci dospevaju i do naših krajeva. U srpskoj i hrvatskoj istoriografiji već je utvrđeno da su nizozemske i nemačke Biblije korišćene kao neposredni uzori u likovnoj i primenjenoj umetnosti.

Za razliku od hrvatske, ukrajinske i ruske umetnosti koje ove uzore koriste neposredno po štampanju, od sredine 17. stoleća, kod Srba proces barokizacije i modernizacije otpočinje od prve polovine 18. veka, pošto su se njihove grafičke prerade u pravoslavnim sredinama kao što su Kijev i Moskva već potvrdile kao pravoverne. Opraštanje od postvizantijskog kulturnog kruga kao zone branjene tradicionalne umetnosti, zapaža se u srpskoj umetnosti severno od Save i Dunava kroz raskidanje sa patrijarhalnom balkanskom sredinom i prilagođavanje novonastalim uslovima u Austrougarskoj monarhiji posle dve Velike seobe (1690/1739). Ilustrativni primer u ovom smislu jeste ilustrovana Biblija Nikole Johana Fišera zvanog Piskator (Amsterdam 1574), ali i druge, nešto mlađe, kao što su Vajglova, Krausova, Kilijanova ili Lujkenova Biblija (Augsburg/Nirnberg, 17–18. vek).

Recepciju zapadnoevrpskih slikarskih predložaka kod Srba odlikuje međusobno kombinovanje, mnogo ređe doslovno kopiranje, kao i zadržavanje nekih karakteristika tradicionalne pravoslavne umetnosti (zlatni oreoli oko glava svetih ličnosti i ispisivanje njihovih imena). Zajedno sa grčko-cincarskim i rusko-ukrajinskim majstorima, kod Srba se pojavljuju i prvi domaći majstori koji sve do 1760. uglavnom odlaze na školovanje u Kijevo-pečersku lavru, a od tada na Umetničku akademiju u Beč.

Mada u odnosu na hrvatsku, srpska barokna umetnost kasni nekoliko decenija, u njenim prvim zrelim slikarskim ostvarenjima u manastirima Bođani (1737) i Krušedol (1751–1756), uz navedene osobenosti, ona se stilski i ikonografski bitnije ne razlikuje od istovremenih zidnih slika Ivana Range-ra u Lepoglavi ili Remetama, na primer.

PRIJEDLOG KONCEPCIJE „LEKSIKONA HRVATSKOG I SRPSKOG PROSVJETITELJSTVA“

Ivana Horbec (Zagreb)

Pozdravljajući inicijativu prof. dr. sc. Drage Roksandića i prof. dr. sc. Nikole Samardžića da se u okviru bilateralnog projekta „Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću“ pripremi i objavi „Leksikon hrvatskog i srpskog prosvjetiteljstva“, ovim bih putem za prilog diskusiji na planiranom okruglom stolu u okviru znanstvenoga skupa „Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturni aspekti ‚prosvijećene‘ modernizacije“ ponudila nekoliko prijedloga vezanih uz koncepciju planiranoga leksikona te iznijela nekoliko ideja za strukturiranje pojmovnika Leksikona.

A. Koncepcija

1. Iako većina dosad objavljenih sličnih leksikona, kao što su npr. *Encyclopedia of the Enlightenment*, ur. P. H. Reill i E. J. Wilson (1996); *Lexikon der Aufklärung: Deutschland und Europa*, ur. W. Schneider (2001), *Encyclopedia of the Enlightenment*, 4. sv., ur. A. C. Kors (2002) ili *Lexikon zum aufgeklärten Absolutismus in Europa*, ur. H. Reinalter (2005) konceptualno preuzima uobičajenu leksikografsku formu enciklopedijski strukturiranih natuknica, u slučaju planiranog „Leksikona hrvatskog i srpskog prosvjetiteljstva“ predložila bih pristup korišten u ediciji *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, 15 sv., ur. R. Reichardt, E. Schmitt, H. J. Lüsebrink (1985-1995), koja za kvantitativno manji izbor pojmova obuhvaća radove u opsegu 10-30 kartica sa znanstvenim aparatom (u navedenom primjeru, doduše, u 15 svezaka, no sadržaj bi u pravilu stao u jedan svezak).

Prednosti za takav pristup vidim nekoliko. Kao osnovna prednost takvoga koncepta planirane edicije nameće se mogućnost interdisciplinarnog pristupa problematiziranju pojedinih pojmova, odnosno, tematski bliskih grupa pojmova. S obzirom da različita istraživačka iskustva i znanstveni interesi nužno usmjeravaju i poimanje pojedinih termina, mislim da bi interdisciplinarni pristup mogao biti osiguran prvenstveno suautorstvom priloga, u kojem bi slučaju autori u međusobnom dogovoru i u dogovoru s uredništvom utvrdili koncepciju priloga. Naredna je prednost takvoga koncepta i sama mogućnost problematiziranja pojedinih pojmova vezanih

uz razdoblje prosvjetiteljstva, koja nam – s obzirom na dosad relativno slabu zastupljenost istraživanja te tematike u nas – nužno predstoji. Uobičajeni leksikografski koncept kraćih natuknica, kojim se čitatelju nudi osnovna informacija, po mojem je mišljenju primjereniji za sistematizaciju rezultata dugotrajnije diskusije.

2. Predlažem da se (ako je to moguće i ako za to ima interesa) u izradu Leksikona pokuša uključiti i znanstvenike iz drugih zemalja nekad u sastavu krune sv. Stjepana – mislim da višestoljetni suživot u Translajtanimi nije za odbaciti. Pretpostavljam da bi npr. mađarski znanstvenici okupljeni oko Mađarskoga društva za istraživanje 18. stoljeća (*A Magyar 18-század-kutató Társaság*) bili vrlo zainteresirani za takav vid suradnje, a već održavaju znanstvene kontakte sa slovačkim i rumunjskim znanstvenicima. Takva bi suradnja, po mojem mišljenju, pridonijela regionalnoj relevantnosti planiranoga leksikona i označavala prvu međunarodnu institucionalnu suradnju u ovom području istraživanja, zaista nužnu za razumijevanje temeljnih koncepata ovoga, u razdoblju prosvjetiteljstva ipak jedinstvenoga političkog, ekonomskog, društvenog kulturnog i idejnog područja.

3. Predlažem u planiranu ediciju uključiti i kronologiju te opsežniju bibliografiju radova.

B. Pojmovnik

Pojmovi koje predlažem za diskusiju o pojmovniku planiranoga leksikona ponešto su apstraktni, no mislim da pružaju mogućnost šireg (i filozofskog i političkog) poimanja i analize. U Leksikon bi svakako trebalo uvrstiti i „univerzalne“ i „specifične“ pojmove. Pritom smatram da u diskusiji o pojedinim pojmovima osobitu pažnju treba posvetiti dostupnosti i relevantnosti izvora temeljem kojih bi se ti pojmovi problematizirali, a u formiranju konačnoga pojmovnika voditi se pitanjem koliko je realno pojedine pojmove (odnosno, grupe pojmova) istražiti s aspekta pojedinih struka.

Navedeni je popis pojmova, dakako, samo prilog diskusiji na planiranom okruglom stolu, uvelike određen osobnim asocijacijama na razdoblje prosvjetiteljstva formiranima dosadašnjim istraživačkim iskustvom i znanstvenim interesima. Za potrebe diskusije ovdje ih većinom navodim odvojeno (abecednim redoslijedom), no iz prethodno navedenih razloga mislim da ih je po pojedinim natuknicama bolje spojiti nego razdvojiti:

Akademija	Klasicizam
Apsolutizam – prosvijećeni apsolutizam	Klasifikacija
Autoritet	Kler
Autonomija	Knjiga – knjižnica – čitanje
Biblija	Književnost
Birokracija – birokratizacija	Kolonijalizam
Brak – žena – obitelj	Korespondencija
Centralizam	Korisnost (<i>utilitas</i>)
Cenzura	Korupcija
Čast	Kozmopolitizam
Demografija	Kritika
Demokracija	Luksuz
Država	Modernizacija / moderno
Dvor	Moral
Ekonomija – kameralizam – merkantilizam itd.	Nacija
Estetika	Naseljavanje – demografija
Etika	Obrazovanje (osnovno, obavezno)
Glazba	Odgoj
Građanstvo	Parlamentarizam
Filozofija	Patriotizam – domovina
Industrija	Pijetizam
Inženjerstvo	Plemstvo – staleži
Jakobinci	Politika – politička teorija
Jansenizam	Porez
Javna uprava	Pravo (općenito) – prirodno pravo i dr.
Javno dobro – blagostanje	Praznovjerje
Jednakost	Prijateljstvo
Jezik – pismo – leksikologija	Priroda – prirodne znanosti
Jozefinizam	Progres
Kartografija	Prosvjetiteljstvo
Kavana	Putovanje – putopis
	Rat – mir
	Red – racionalizam

Reforma	Statistika
Republika	Suverenitet
Retorika – diskurs – kancelarijski stil	Tisak – novine
Revolucija	Tolerancija – intolerancija
Sekularizacija	Tortura
Seljak – poljoprivreda	Tradicija
Slavenstvo	Trgovina
Slikarstvo	Ustav – zakon – zakonodavstvo
Sloboda	Vjera – religije
Slobodno zidarstvo	Zdravstvo (javno) – bolest
Služba	Znanost – učenost – akademija – razum
Stalež	

Nadalje bi, smatram, bilo korisno razmisliti i o izboru geografskih pojmova relevantnih za regionalnu povijest (Austrija, Mađarska/Ugarska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija; potom Engleska, Francuska, Njemačka/Prusija, Rusija, Amerika itd.; Beč, Pešta, Trnava, Graz, Bratislava, Zagreb, Osijek, Varaždin, Rijeka ...), kao i o izboru osoba – kako onih regionalno relevantnih na kulturnom ili političkom polju, tako i npr. autora utjecajnih literarnih ili političko-teoretskih djela.

POPIS SUDIONIKA

- Dr. sc. **Mirela Altić**, znanstveni savjetnik, izv. prof. u nasl. zvanju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, e-mail: mirela.altic@zg.t-com.hr
- Dr. sc. **Zrinka Blažević**, izvanredni profesor, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: zblazevi@ffzg.hr
- Mr. sc. **Haris Dajč**, istraživač saradnik, Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: brassails@gmail.com
- Dr. sc. **Davor Dukić**, redoviti profesor, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: ddukic@ffzg.hr
- Dr. sc. **Dragana Grbić**, naučni saradnik, Institut za književnost i umetnost, Beograd, e-mail: drherald@gmail.com
- Dr. sc. **Nikola Grdinić**, redovni profesor, Odsek za srpsku književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, e-mail: grdinicn@eunet.rs
- Dr. sc. **Ivana Horbec**, znanstveni suradnik, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, e-mail: ihorbec@isp.hr
- Dr. sc. **Sanja Lazanin**, znanstveni suradnik, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, e-mail: sanja.lazanin@imin.hr
- Dr. sc. **Miodrag Matićki**, naučni savetnik, Institut za književnost i umetnost, Beograd, e-mail: snezana.bojic@vukova-zaduzbina.rs
- Dr. sc. **Krešimir Mićanović**, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: kmicanov@ffzg.hr
- Dr. sc. **Kristina Milković Šarić**, viši asistent, Odsjek za povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: kristina.milkovic@zg.t-com.hr
- Mr. sc. **Jovan Pešalj**, asistent, Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: jpesalj@f.bg.ac.rs
- Dr. sc. **Marko Petrak**, redoviti profesor, Katedra za rimsko pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: marko.petrak@pravo.hr
- Dr. sc. **Nenad Ristović**, docent, Odeljenje za klasične nauke Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: neris@eunet.rs
- Dr. sc. **Drago Roksandić**, redoviti profesor, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: drago.roksandic@ffzg.hr
- Dr. sc. **Nikola Samardžić**, redovni profesor, Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, nikolasamardzic@gmail.com

Mr. sc. **Vladimir Simić**, asistent, Odeljenje za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: vmsimic@f.bg.ac.rs

Dr. sc. **Ljiljana Stošić**, viši naučni saradnik, Balkanološki institut SANU, e-mail: ljiljana.stosic@gmail.com

Dr. sc. **Marko Šarić**, viši asistent, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: marko.saric2@zg.t-com.hr

Goranka Šutalo, znanstvena novakinja, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: gsutalo@ffzg.hr

SADRŽAJ

HRVATSKO-SRPSKI BILATERALNI PROGRAM	5
PROGRAM RADA	7
SAŽECI	9
Mirela Altić (Zagreb)	
<i>Na tragu modernizacijskih reformi: urbarijalne regulacije i zemljišne evidencije Hrvatske i Slavonije do 1760. godine.</i>	11
Zrinka Blažević (Zagreb)	
<i>„Prosvijećena modernizacija“ - mogućnosti i ograničenja historijske konceptualizacije.</i>	12
Haris Dajč (Beograd)	
<i>Helenski svet u doba prosvetiteljstva: trgovina i primer grčke zajednice u Zemunu.</i>	13
Davor Dukić i Goranka Šutalo (Zagreb)	
<i>„Prosvjetiteljstvo“ u hrvatskoj književnoj historiografiji – sadržaj i opseg pojma</i>	14
Nikola Grdinić (Novi Sad)	
<i>Status umetnosti u prvoj polovini 18. veka.</i>	15
Ivana Horbec (Zagreb)	
<i>Prosvjetiteljstvo i rad za „opće dobro“: promjene u koncepciji javne službe u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća</i>	16
Sanja Lazanin (Zagreb)	
<i>Stereotipi o stanovništvu Vojne krajine u 18. stoljeću.</i>	17
Miodrag Matićki (Beograd)	
<i>Žanrovski potencijal 18. veka i Homo Europaeus</i>	18
Krešimir Mićanović (Zagreb)	
<i>(Proto)standardizacijski procesi u 18. stoljeću.</i>	19
Kristina Milković Šarić (Zagreb)	
<i>Prosvijećenoapsolutistička država i njeni podanici u Krajini: Krajiška prava iz 1754. između državne legislative i običajnog prava</i>	20
Jovan Pešalj (Beograd)	
<i>Putovanje u jugoistočnoj Evropi u vreme prosvetiteljstva</i>	22
Marko Petrak (Zagreb)	
<i>Rimska pravna tradicija u Krajiškim pravima (1754).</i>	23
Nenad Ristović (Beograd)	
<i>Prosvetiteljska dimenzija širenja klasičnog humanizma među Srbima u Habzburškoj monarhiji u 18. stoleću</i>	24

Drago Rokсандić (Zagreb)	
<i>‚Prosvijećena‘ modernizacija i tolerancija u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: konfliktni koncepti i kontradiktorne prakse</i>	25
Nikola Samardžić (Beograd)	
<i>Traganje za nacionalnim identitetom u istoriografiji i kulturi srpskog baroka i prosvetiteljstva</i>	26
Marko Šarić (Zagreb)	
<i>Dositejevo viđenje Dalmacije i fenomen morlakizma</i>	28
Vladimir Simić (Beograd)	
<i>Rano prosvetiteljstvo i srpski intelektualci sredinom XVIII stoleća</i>	29
Ljiljana Stošić (Beograd)	
<i>Barokizacija umetnosti kod Srba i Hrvata do 1760. godine: sličnosti i razlike</i>	30
PRIJEDLOG KONCEPCIJE „LEKSIKONA HRVATSKOG I SRPSKOG PROSVJETITELJSTVA“ (Ivana Horbec)	31
POPIS SUDIONIKA	35

Hrvatsko-srpski bilateralni program
Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturalni aspekti
„prosvijećene“ modernizacije
financiraju i materijalno pomažu:

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Znanstveni projekt „*Triplex Confinium*” – hrvatska višegračica u euromedi-
teranskom kontekstu“

Informacije o znanstvenom kolokviju
Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturalni aspekti
„prosvijećene“ modernizacije

Mladen Medved, tajnik Pripremnog odbora
mmedved1@ffzg.hr
098/994-6567

HRVATI I SRBI U HABSBURŠKOJ MONARHIJI U 18. STOLJEĆU:
INTERKULTURNI ASPEKTI ,PROSVIJEĆENE' MODERNIZACIJE

Nakladnik

Filozofski fakultet u Zagrebu
FF-press
I. Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Damir Boras

Urednici

Drago Roksandić
Zrinka Blažević

Tehnički urednik

Boris Bui

Lektura i redaktura

Mladen Medved
Ivana Krizmanić

Likovno rješenje korica

Marko Maraković

Tisak i uvez

Hitra produkcija knjiga d.o.o., Zagreb
studeni 2011.

ISBN 978-953-175-409-5

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 784704.

